

Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:

KINDİĞİLİ, M.L. (2019). Kemah Mezar Anıtları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (Özel Sayı) , 2169-2192.

Kemah Mezar Anıtları (*)

Muhammet Lütfü KINDİĞİLİ (**)

Öz: MÖ IV-II. yüzyıllardan itibaren izlenebilen Orta Asya Türk kültüründeki mezar anıtı geleneğinin Anadolu Türk-İslam dönemindeki en erken örneklerini Kemah'ında içerisinde olduğu Kuzeydoğu Anadolu'da görmek mümkündür. Türklerin İslâmiyet öncesine ait bu geleneklerinin İslâmiyet'in kabulüyle yeni inanç ve düşünce sistemi içinde yeniden biçimlenerek türbe mimarisine dönüştüğü bilinmektedir. Geleneğin din ile harmanlandığı ve kaynağının çadır sanatından geldiği belirtilen bu mimari Samarra'daki bilinen ilk örneğinden itibaren Orta Asya'da ve Anadolu'daki Müslüman Türk devletlerinin hemen hepsinde bulunmaktadır. Bu çalışmada Kemah ilçe merkezindeki 9 adet mezar anıtı (Ali Baba Türbesi, Anonim Kümbet, Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Gözcü Baba Kümbeti, İskender Baba Türbesi, Melik Gazi Kümbeti, Midilli Baba Türbesi, Sancaktar Kümbeti ve Togay Hatun Kümbeti (İmaret)) incelenmiş ve plan, mimari ve süsleme açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca eserlerin Anadolu Türk-İslam mimarisindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Kemah, Türbe, Kümbet, Mengücekliler

Mausoleums in Kemah

Abstract: Mausoleum tradition in Central Asia Turkish culture can be traced back to IV-II century BC. It is possible to see the earliest examples of this tradition in Anatolian Turkish-Islamic period in Northeast Anatolia including Kemah district. This pre-Islamic tradition of Turks developed into a tomb architecture by reformatting traditional structure with the new belief and thought system after the acceptance of Islam. This architecture has a blending characteristic of tradition and religion, which originally derived from tent craft. This architecture has been observed in almost every Muslim Turkish States in Central Asia and Anatolia since its first known example built in Samarra. This article analyzed 9 mausoleums (Ali Baba Tomb, Anonim Dome, Behramşah Tomb (Zawiyah), Gözcü Baba Dome, İskender Baba Tomb, Melik Gazi Dome, Midilli Baba Tomb, Sancaktar Dome and Togay Hatun Dome (Imaret)) in Kemah county town by examining their plans, ornaments, and architectures. Moreover, the article discusses the place and significance of these mausoleums in Anatolian Turkish-Islamic architecture.

Keywords: Erzincan, Kemah, Tomb, Dome, Mengüceks

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2019

Makale Kabul Tarihi: 24.12.2019

*) Bu çalışma, Muhammet Lütfü Kindiğili, "Ortaçağdan Günümüze Kemah Ve Köylerindeki Kültür Varlıkları", Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2015 künyeli doktora tezinden türetilmiştir.

**) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü (e-posta: muhammet.kindigili@atauni.edu.tr) ORCID ID. orcid.org/0000-0003-3000-3635

I.Giriş

Türklerin İslâmiyet öncesine ait mezar geleneği İslâmiyet'in kabulüyle bu yeni dinin inanç ve düşünce sistemi içinde yeniden biçimlenerek türbe mimarisine dönüşmektedir. MÖ IV-II. yüzyıllara tarihlendirilen ve "kurgan" adı verilen, MS VI-VIII. yüzyıla tarihlendirilen ve "stupa" denilen Türk mezarları (İnan, 1962, s. 497-509; Ögel, 1962, s. 57; Diyarbakirli, 1972, s. 99-108; Otto-Dorn, 1964, s. 132; Karamağaralı, 1972, s. 1; Aslanapa, 1991, s. 96; Diyarbakirli, 1992, s. 57). İslamiyet sonrasında varlıklarını türbe mimarisi ile devam ettirmişlerdir. Geleneğin din ile harmanlandığı ve kaynağının çadır sanatından geldiği belirtilen bu mimari Samarra'daki bilinen ilk örneğinden itibaren Orta Asya'da Müslüman Türk devletlerinin hemen hepsinde bulunmaktadır (Aslanapa-Diez, 1955, s. 15-42; Yetkin, 1965, s. 1-17; Arseven, s. 27; Tuncer, 1986, s. 7). Bu çalışmada Kemah ilçe merkezindeki Ali Baba Türbesi, Anonim Kümbet, Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Gözcü Baba Kümbeti, İskender Baba Türbesi, Melik Gazi Kümbeti, Midilli Baba Türbesi, Sancaktar Kümbeti ve Togay Hatun Kümbeti (İmaret) olmak üzere 9 yapı incelenmiş, değerlendirme ve sonuç bölümünde Anadolu Türk İslam Mezar Anıtları içerisindeki yerleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

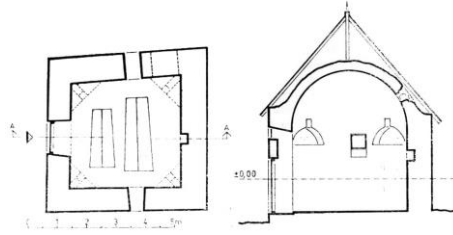
II.Ali Baba Türbesi

Ali Baba Türbesi Çarşı Mahallesi'nde, Togay Hatun Kümbetinin 100.00 m kadar güneydoğusunda yer almaktadır (Foto. 1-2). Yapı üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir. O. C. Tuncer, türbedeki iki mezardan "İçerideki 2 sanduka tarihsiz ve yazısızdır." şeklinde bahsetmektedir (Tuncer, 1986, s. 171-172). H. Gündoğdu ise birinci mezarda üç satır halinde "Hüve'l Hallâku'l Baki-Hacı Hafız Hüseyin Şükrü Efendi Hayfa-Di İkmâl-i Enfas Müste'in ...", ikinci mezarda ise altı satır halinde "Hüve'l Hallâku'l Baki-...-...-...-Sağırzâde Hafız-Osman bin Osman sene 1257" yazılı olduğunu kaydetmektedir (Gündoğdu-vd., 91-92). Günümüzde türbenin içerisinde sadece bir mezar bulunmaktadır ve bu mezar okunamayacak kadar tahrip olmuş celi talik hatlı bir baş taşı kitabesine sahiptir. Mezar taşında 1257 H/1841 M tarihi okunmaktadır. Bu tarih ibaresinden hareketle türbenin XIX yüzyılda yaptırılmış olduğu düşünülebilir. Yapı 2006 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.

Foto. 1: Ali Baba Türbesi ve İçerisindeki Mezar

Doğuda 5.26 m, batıda 5.58 m, kuzeyde 5.26 m ve güneyde 5.52 m ölçülerine sahip¹ olan türbe, kareye yakın bir plana sahiptir (Çiz. 1-2). Türbeye güney kenarı ortasında açılmış dikdörtgen bir girişle ulaşılır. Yapı batı beden duvarına açılmış dikdörtgen bir pencere ile aydınlatılmıştır². İç mekân yaklaşık 2.50 m yüksekliğinde olup ahşap bir tavan ile kapatılmıştır³. Köşelerde kesme taş diğer yerlerde kaba yonu taş malzeme ile inşa edilmiş türbenin giriş cephesinde saçak seviyesinde görülen silmeler dışında herhangi bir süslemesi mevcut değildir.

Çizim 1: Ali Baba Türbesi Plan ve Kesiti (O. C. Tuncer'den)

III.Behramşah Türbesi (Zaviyesi)⁴

Yapı Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiinde ve Melik Gazi Kümbetinin hemen güneydoğusunda yer almaktadır⁵ (Foto. 3). Türbenin kitabesi yoktur (Ünal, 1968: 161). Kuzey yöndeki girişin üzerinde bulunan kitabelik bölümü olması muhtemel alandaki Kûfi hatlı olduğu anlaşılan yazıt, günümüzde okunamayacak kadar tahrip olmuştur (Çiz. 2). Ali Kemali, bu alanda “*Bu münasebetle kaydedelim ki, Melik Gazi Türbesi'nin yan tarafında, iki kısımdan meydana gelen bir türbe daha vardır. Kapısının üzerinde, ihtimal ki, vaktiyle araları renkli çini ile süslenmiş, kırmızı tuğla ile yazıyı andırır ve “Selçuk Şah bin Bahram Şah” okunabilir bir kitabe yeri vardır (Aksüt, 2013, s. 278)*” ifadeleriyle Selçuk Şah isminden bahsetmektedir. Ali Kemalli'nin kaydettiği bu bilgi Tahsin Özgüç tarafından da kabul edilmiştir (Özgüç, 1962: 325). H. Önkal, bu kitabenin içeriğinin Selçuklu kitabe geleneğine aykırı olması sebebiyle ihtiyatla karşılanması gerektiğini ve bu alanda bir Ayet kitabesi olabileceğini belirtmiş (Aydınoğan, 1985: 28; Önkal, 1996: 346) ve giriş çevresindeki tuğla süslemeyi Melik Gazi Kümbeti ile karşılaştırıp benzerlikler kurarak yapıyı Melik Gazi Kümbeti gibi XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başlarına tarihlendirmiştir (Önkal, 1996: 346-347).

¹ Tuncer, 171'de türbenin ölçülerini doğuda 5.26 m, batıda 5.60 m, kuzeyde 5.24 m ve güneyde 5.50 m olarak vermektedir. Aradaki farkın son restorasyona bağlı olduğu düşünülebilir.

² Tuncer, 171'de türbenin doğuda ve batıda 2 penceresinin olduğunu belirtmektedir.

³ Tuncer, 171-172'de yapının tek katlı ve örtünün orijinalde kubbe olabileceğini belirtmektedir.

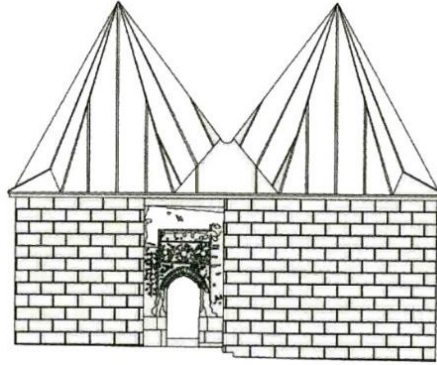
⁴ Yapı, kaynaklarda “Behram-Şah Türbesi”, “Selçuk Şah Türbesi” ve “Melik Gazi Zaviyesi olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu isimlendirmelerde herhangi bir kaynak gösterilmemiştir: T. Özgüç “Mengüceklere Ait Bir Türbe”, *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1962, 321-348; Önkal, 343; Gündoğdu-vd., 79.

⁵ Zaviye, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

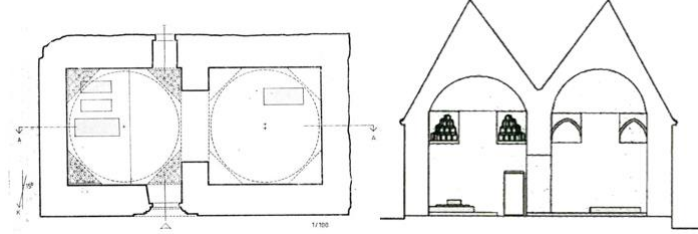
Yapı, 14.08 x 8.05 m ölçülerinde dikdörtgen bir planlı, iki bölümlü olarak inşa edilmiştir (Çiz. 3). Kuzey cephede batı yöne kaymış olan giriş açıklığı ile (Foto. 4, (Çiz. 2) dikdörtgen plan içerisinde batı yöne yerleştirilmiş birinci bölüme geçilir. Giriş açıklığının tam güneyinde 0.80 m genişliğinde ve 1.22 m yüksekliğinde bir başka açıklık daha yer alır (Foto. 4). Günümüzde giriş olarak değerlendirilen bu açıklığın orijinalde pencere olması muhtemeldir. Asıl giriş ile bu açıklık arasında kalan zemin sıkıştırılmış topraktır. 5.10 x 5.10 m ölçülerinde kare planlı mekân, köşelerde mukarnas dolgulu trompların kullanıldığı sekizgen bir geçiş kuşağı sonrasında içten kubbe, dıştan piramidal külah ile örtülüdür. Birinci bölümün güneydoğu köşesindeki kare alan zeminden yükseltilecek seki haline getirilmiş ve burada üç sanduka yerleştirilmiştir. Bunlardan kuzeydeki taş sanduka 2.00 x 0.50 m ölçülerindeyken diğer iki sanduka ise 1.00 x 0.50 m ölçülerinde ve semerdam şeklindedir. Semerdam şeklindeki bu taş sandukaların çocuk mezarları olduğu anlaşılmaktadır.

Foto. 3: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Kuzey ve Güney Cepheleer

Çizim 2: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) Kuzey Cephe ve kitabelik (VGM'den)

Çizim 3: Behramşah Türbesi (Zaviyesi) Plan (O. C. Tuncer'den) ve Kesiti (H. Gündoğdu'dan)

Foto.4: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), Güney ve kuzey Cephe Giriş Açıklıkları

Türbenin birinci bölümünün batı beden duvarının ortasına açılan 3.12 m genişliğindeki sivri bir kemerle türbenin ikinci bölümüne geçilmektedir (Foto. 5). İkinci bölüm, doğuda 5.10 m, batıda 5.17 m, kuzeyde 5.09 m ve güneyde 5.01 m ölçülerinde olup kare planlıdır. Kare alt yapı, köşelerde sivri kemerli trompların kullanıldığı sekizgen bir geçiş kuşağından sonra içten kubbe, dıştan piramidal külah ile örtülüdür. Bu bölümün güneybatı köşesinde 2.00 x 1.00 m ölçülerinde dikdörtgen planlı bir taş sanduka bulunmaktadır. İkinci bölümde pencere açıklığı yoktur.

Foto. 5: Behramşah Türbesi (Zaviyesi), İç Mekân

Türbe süslemesinin yoğunlaştırıldığı giriş açıklığı ve çevresi günümüzde oldukça tahrip olmuştur (Foto. 4). 1.15 m genişliğindeki bu giriş, saçak seviyesine kadar yükseltilecek ters “U” biçimindeki tuğla bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bu bordürün içerisinde köşeleri yuvarlatılmış çini mozaikler alt alta ve üst üste yerleştirilerek dolgulanmıştır. Asıl giriş açıklığı sivri kemerlidir. Tuğlalar kemer yüzeyinde yatay, kemer köşeliklerinde ise yatay ve dikey olarak yerleştirilmiştir. Giriş kemerinin hemen üzerinde dikdörtgen bir çerçeve oluşturulmuştur. Kesme tuğlalar ile meydana getirilmiş bu çerçeve içerisinde üç büyük sekizgen yan yana yerleştirilmiştir. Sekizgenler, içlerine yerleştirilen daha küçük sekizgenler ile birbirlerine bağlanmıştır. Büyük sekizgenlerin tam ortasında tabak şeklinde çini süslemelerin olduğu kaynaklarda belirtilir (Önkal, 1996: 343). Fakat bu süslemelerden günümüze sadece tabakların yerleştirildiği yuvalar kalabilmiştir. İçleri sekizgenlerle dolgularan bu dikdörtgen alanın hemen üzerinde daha dar olan ve kitabelik olması yönünde görüşlerin belirtildiği ikinci bir dikdörtgen çerçeve daha yer alır. H. Önkal, buranın kitabelik yerine bir süsleme alanı olabileceği üzerinde durmaktadır (Önkal, 1996: 343). Bu alanın hemen üzerinde oldukça tahrip olmuş üçüncü bir dikdörtgen çerçeve daha yer alır. Bu alanın yüzeyi, hakkında fikir edinilemeyecek kadar kötü bir durumdadır. Yapının güneyindeki açıklık çevresinde ise sade tuğla dizilimi görülmektedir.

Dış cephelerinde onarımlarla kesme taş malzeme ile kaplanmış olan yapıda giriş üzerindeki kitabelik dışında süsleme bulunmamaktadır. İçten tamamen kireç sıva ile kaplanmış türbe, iç mimaride moloz taş örgülü ve üst örtüde tuğla malzemeli olmalıdır. Giriş ve karşısındaki açıklıkta tuğla malzeme kullanılmıştır.

IV. Gözcü Baba Kümbeti⁶

Kemah’ın Erzincan yönündeki girişinde Gaban olarak adlandırılan mevkide Kemah’a hâkim yüksek bir kayalık üzerinde inşa edilmiş olması sebebiyle Gözcü Baba adı ile anılagelmiş kümbet üzerinde kitabe mevcut değildir (Foto. 6). O. C. Tuncer, Kayseri, Sivas, Divriği, Niksar, Aksaray gibi merkezlerdeki sekizgen planlı kümbetlerle karşılaştırarak yapıyı XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirmektedir. Aynı yazar, yapı için tarihlendirme yaparken özellikle mimarideki sadeliğin ve sayısal orantısızlıkların varlığından bahsetmekte ve yapının inşa edildiği dönemin siyasi ve ekonomik yetersizliği sebebiyle bu eksikliklerin meydana gelmiş olabileceği üzerinde durmaktadır (Aydındoğan, 1985: 25; Tuncer, 1986: 169-171). H. Gündoğdu ise yapının Selçuklular zamanında XIII. yüzyılda inşa edilmiş ve sonrasında onarım görmüş olabileceğini ifade etmektedir (Gündoğdu-vd., 95). Kümbet, 1969 ve 2007 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.

⁶ Kümbet, Erzurum KVKBK’nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

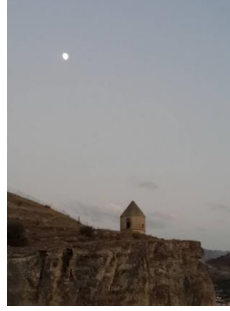
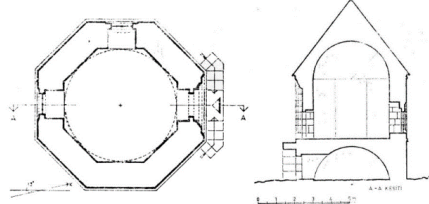

Foto. 6: Gözcü Baba Kümbeti

Yapı, cenazelik ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir (Foto. 7), (Çiz. 4). Cenazelik katı dıştan sekizgen içten yuvarlak, gövde ise içten ve dıştan sekizgen planlıdır⁷. Kümbetin üzerine kurulduğu kayalık alanın meyilli olması sebebiyle cenazelik katı kuzeyde, kuzeydoğuda ve kuzeybatıda 1.94 m yükseklikteyken doğu, batı, güney, güneydoğu ve güneybatı yönlerde 2.10 m yüksekliğindedir. Yapının aynı zamanda kaidesini meydana getiren cenazelik katı ile gövde 0.24 m kalınlığındaki iri bir kaval silme ile birbirinden ayrılmıştır. O. C. Tuncer, yapının bir bütün olarak sekizgen planda inşa edilmesini ve iki bölümün ayrımının sadece bir silme ile yapılmasını Orta Asya geleneğinden farklı olarak Ahlat etkili olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 1986: 169).

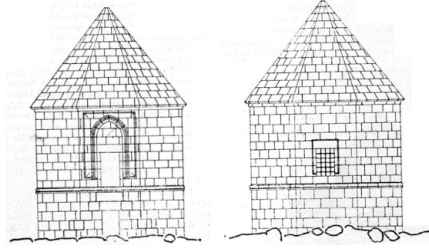
Çizim 4: Gözcü Baba Kümbeti Plan ve Kesit (O. C. Tuncer'den)

Foto.7: Gözcü Baba Kümbeti

⁷ Gündoğdu-vd., 94'teki Çizim.26'da kümbetin batı yönünde de bir pencere gösterilmiştir.

Doğu cephesinde kör bırakılmış olan gövde, 3.24 m yüksekliğinde olup kuzey, güney ve batı yönde açıklıklara sahiptir (Foto. 8), (Çiz. 5). Giriş olarak değerlendirilen kuzeydeki açıklığa 1969 yılında eklenen (Tuncer, 1986, s. 169) kuzey ve güney yönlerdeki dörder basamağı olan iki yönlü merdiven ile ulaşılır. Giriş cephesi sekizgenin kuzey yönündeki yüzeyinin tamamının değerlendirilmesi ile meydana getirilmiştir. Giriş açıklığı dikdörtgen şeklinde çöktürülmüş bu cephenin ortasında olup sivri kemerli bir alınlığa sahiptir. Düz lentolu asıl giriş 0.80 m genişliğinde ve 1.44 m yüksekliğindedir. Bu açıklığın hemen altında ise cenazelik katının girişi yer almaktadır. Gövdede batı ve güneye açılan pencereler dışta ters U biçiminde çöktürülmüş alanlar içerisindeyken içte yuvarlak kemerli alınlıklara sahiptirler.

Çizim 5: Gözcü Baba Kümbeti, Kuzey ve Güney Cepheler (O. C. Tuncer'den)

Foto. 8: : Gözcü Baba Kümbeti, Güney Cephe

Kümbetin üzeri içten kubbe ile dıştan piramidal külahla kapatılmıştır. Örtü doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmuştur. Gövde ve örtü pahlanmış bir saçak ile dış mimaride birbirlerinden ayrılmıştır. Moloz taş örgülü ve kesme taş kaplamalı kümbette herhangi bir süsleme mevcut değildir.

V.İskender Baba Türbesi⁸

Pöhrenkbaşı Mahallesi'ndeki yapı üzerinde kitabe bulunmamaktadır (Foto. 9). Yapının türbe olarak inşa edilmesi daha çok Osmanlı Dönemine işaret etmektedir. Zira

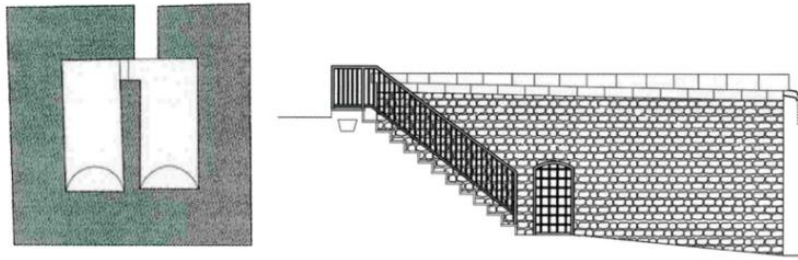
⁸ İskender Baba Türbesi, Erzurum KVKBK'nın 11.02.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Kemah'ta Osmanlı öncesinde mezar formu olarak kümbet tercih edilmiştir. 2006 yılında VGM tarafından restore edilmiş olan İskender Baba Türbesi'nin plan ve mimari özelliklerinden hareketle XVIII.-XIX. yüzyılda inşa edildiği kabul edilir.

Foto. 9: İskender Baba Türbesi

Türbe 4.81 x 5.40 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlıdır (Çiz. 6). Kuzey beden duvarında açılan dikdörtgen girişten kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bir dehlize ulaşılır (Çiz. 7). Bu dehlizden hemen sonra yine kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı bir bölümüne geçilir⁹. Bu bölümün kuzeydoğu köşesindeki açıklık ile 4.81 x 2.50 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı olan mezar odasına ulaşılır. Bu bölümün güneyinde kesme taş malzemeli bir mezar bulunmaktadır (Foto. 10). Mezar üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir. Türbenin üzeri beşik tonoz ile kapatılmıştır.

Çizim 6-7: İskender Baba Türbesi Plan ve Giriş Cephesi (H. Gündoğdu'dan)

⁹ Gündoğdu-vd., 96'da bu bölümün bir mescit olduğu ve türbenin bir komplekse ait bir birim olduğu ifade edilmektedir.

Foto.10: İskender Baba Türbesi, Mezar Bölümü

Türbenin dış mimarisinde saçak seviyesinde çörtlenlerin varlığı yapının tek katlı olduğuna işaret etmektedir. Köşelerde kesme taş, diğer yerlerde kaba yonu taş ile inşa edilmiş türbede herhangi bir süsleme mevcut değildir.

VI.Melik Gazi Kümbeti¹⁰

Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi mevkiindeki kümbet üzerinde altı adet yazıt bulunmaktadır¹¹ (Foto. 11). Birinci yazıt, giriş kapısının üzerinde tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Kûfi hatla yazılmıştır. Ayet kitabesi olduğu anlaşılan metinde “Al-i

İmran” Suresinin 185. Ayetinde geçen **كل نفس ذائقة الموت** “*Küllü nefsin zâikatü'l mevt*” (Her canlı ölümü tadacaktır) ibaresi yazılıdır. İkinci kitabe, dış cephede kuzeydoğu köşenin üst bölümünde dikdörtgen bir kartuş içerisine yazılmıştır. Bu kitabe de tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Kûfi hatla yazılmıştır. Sanatçı kitabesi olduğu anlaşılan metinde **عمل عمر بن ابراهيم الطبري** “*Ömer bin İbrahim el-Taberî*” (İbrahim'in oğlu Ömer el Taberî'nin eseri) ibaresi yazılıdır. Ancak kitabenin eksiksiz olarak bu şekilde okunuşunu R. H. Ünal ve Ali Kemali'den öğrenmekteyiz (Ünal, 1968: 151-178; Aksüt, 2013: 276). Kitabede günümüzde sadece “*bin İbrahim*” ibaresi okunabilmektedir. Hakkı Önkal da eseri incelerken sadece bu iki kelimenin net olarak okunabildiğini belirtmektedir (Önkal, 1996: 51; Aydındoğan, 1985: 20; Gündoğdu-vd., 77). Üçüncü kitabe, dış cephede kuzey köşenin üst bölümünde dikdörtgen bir kartuş içerisine Kûfi hatla yazılmıştır. Bu kitabe de tuğlaların kesilmesiyle kabartma olarak Nesih hatla yazılmıştır. Bani kitabesi olması muhtemel kitabe, kaynaklarda **...Bi-imaret-i ...** **...بعمار (ع).... شيخ المشايخ سهم الدين (والدولة)** “*...Bi-imaret-i ... Şeyhu'l-Meşayih Sehmü'd-din (ve'l-devleh)*” şeklinde okunmuştur¹². Bu kitabe, Ali Kemali tarafından ise **معمار ابن ساي سجع المشايخ سهم الدين سوره** şeklinde okunmuştur (Aksüt, 2013: 276). Kitabe tarafımızca *mi'mar-ı in bünyâd şeyhü'l meşâyiğ Sehmüddîn ...* şeklinde

¹⁰ Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

¹¹ Kitabelerin aşağıda verilecek olan yeniden yazımları R. H. Ünal, H. Önkal ve Ali Kemali'den alınmıştır: Ünal, 151-161; H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, 51; Aksüt, 276-277.

¹² Bu okunuş H. Önkal'a göredir. Önkal, 51.

okunmuştur. Kümbetin gövde kısmında içeride güneybatı ve güneydoğu yönlerde sivri kemerli çerçeveler içerisine alınmış Sülüs hatlı iki yazıt daha bulunmaktadır. Bunlardan Farsça olan güneybatıdaki kitabede Mengücek Gazi'nin adı geçmektedir. Kitabe metni ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

العالم العادل
جهان بناه جهان كير
ستاننده ارزن الروم و
ارز حان وكاخ و ولايات
ديار بكر (وقلاعها) وسوزنره جكر كافران
شمشير زن شيريشه بادشاهي
ونكر نده الهى منكوجك غازى

“Âlim, âdil, dünyayı koruyan cihangir, Erzurum, Erzincan, Kemah ve Diyarbakır vilayetleri ile kalelerini fetheden, kâfirlerin ciğerini yakan, eli kılıç tutan, himayekâr, olan padişahın öncü arslanı, ilâhi nazarla mahfuz olan Mengücek Gazi, Allah ruhuna ebedî bir istirahat, sükûn ve karar versin ve kalbini büyük mağfireti ile nurlara garketsin ve onu cennetinde iskân etsin. (Önkal, 1996: 51)”

Ali Kemali bu kitabenin devamını şu şekilde okumuştur (Aksüt, 2013: 276-277):

روح الله روحه و نور الله قبره تعمده الله
بغفران العظم واسكنه فى جنات نعيم

Bu yazıtlardan Arapça olan güneydoğudakinde de yine Mengücek Gazi'nin adı geçmektedir. Kitabe metni ve Türkçe karşılığı şu şekildedir:

الملك
العالم العادل المؤيد
المنصور المظفر ناصر الدنيا
والدين ظهير الاسلام والمسلمين
فغخر ال سلجوق ومنكوجك
ابو الفتح سلجوق قشاه بن بهرامشاه
بن داود بن اسحق وهو
كان اخ منكوجك تعمده
الله رحمة والغفران
واسكنه فى روضة الجنة

“Melik, âlim, âdil, teyid olunmuş, mansûr, muzaffer, din ve dünyanın yardımcısı, islam ve Müslümanların koruyucusu, Selçukoğulları ve mengüceklilerin iftiharî, Ebu'l-Feth Selçukşah bin Behramşah bin Davut bin Ishak. O Mengüceklilerin kardeşi idi. Allah ona rahmet ve mağfiret eylesin ve onu cennet bahçesinde iskân etsin” (Önkal, 1996: 52).

H. Önkal, kümbet içerisindeki Arapça ve Farsça bu metinlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği üzerinde durmaktadır (Önkal, 1996: 52). Yazıtların içerikleri A. Kemali, H. Önkal ve R. H. Ünal tarafından farklı şekillerde okunmuşlardır. Bu farklılıkların kümbet içerisindeki kitabelerin sonraki dönemlerdeki boyanmaları esnasındaki uğradıkları

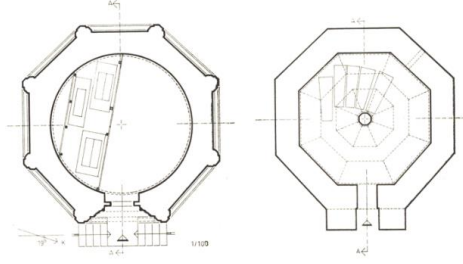
değişikliklere bağlamak mümkündür. Önkal, kümbet üzerindeki kitabelerdeki tahribat ve ihtilaf sebebiyle Niksar, Pınarbaşı, Sivas, Meraga, Nahçıvan gibi merkezlerdeki kümbetlerle Melik Gazi Kümbetini mukayese ederek XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başlarının inşa tarihi olarak mümkün olabileceğini belirtmektedir (Önkal, 1996: 53).

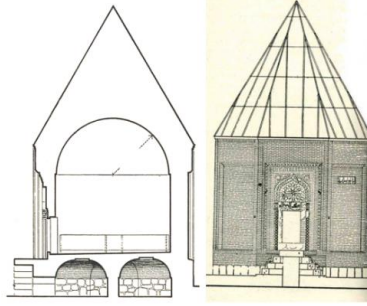
Foto. 11: Melik Gazi Kümbeti

Kümbet, cenazelik ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir. Cenazelik katı, içten ve dıştan sekizgen planlı, gövde ise içten yuvarlak, dıştan sekizgen planlıdır (Foto. 12-13), (Çiz. 8). Cenazelik katının girişi, doğu yönde olup gövde girişinin tam altına denk gelmektedir. 0.80 m genişliğinde ve 1.12 m yüksekliğindeki bu açıklıkla 1.18 m uzunluğundaki beşik tonoz örtülü dehlize ve sonrasında cenazelik katına geçilir. Cenazelik katı, ortada bir ayak üzerine bindirilen sekiz kenarlı yelpaze bir tonozla örtülmüştür. H. Önkal, ortada bir ayak merkezinden dağılan bu örtü biçiminin Amasya Halifet Gazi ve Niksar Kırkkızlar Kümbetleri dışında Anadolu'da görülmediğini ve Meraga Kümbet-i Surrh ve Nahçıvan Mümine Hatun Kümbetlerinin bu anlamda Melik Gazi kümbetinin erken temsilcileri olduğunu ifade etmektedir (Önkal, 1996: 49). Cenazelik batıda bir mazgal pencere ile aydınlatılmıştır¹³. Sıkıştırılmış toprak zemine sahip cenazelik katı temel seviyesinde kesme taş, üstünde ise tuğla ile inşa edilmiştir. Hakkı Önkal, cenazelik katında 3 ahşap sandukadan bahsetmektedir (Önkal, 1996: 48), ancak günümüzde cenazelikte cam bir tabut içerisinde muhafaza edilen ve Mengücek Gazi'ye atfedilen mumyalanmış bir ceset bulunmaktadır.

¹³ Önkal, 48'de bu pencerenin orijinal olamayabileceğini belirtmektedir.

Çizim 8: Melik Gazi Kümbeti (O. C. Tuncer'den)

Çizim 9-10: Melik Gazi Kümbeti, Kesit ve Doğu Cephe (O. C. Tuncer'den)

Foto. 32-13: Melik Gazi Kümbeti, Cenazelik ve Girişi

Gövde, dıştan sekizgen planlı içten yuvarlak planlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 14-15), (Çiz. 8-9). Hakkı Önkal, Demavend Burc-u Demavend (XI. yüzyıl) ve Rey Nekkârehane Kümbeti (XII. yüzyıl) gibi örneklerin Melik Gazi Kümbetinin bu anlamda öncüleri olduğunu belirtmekte ve Kemah Sancaktar Kümbeti, Seyyid Gazi Kümbet Köyü Anonim Kümbet ve Sivas Ahi Emir Kümbetini örnek göstererek bu uygulamanın çok fazla tercih edilmediğini ifade etmektedir (Önkal, 1996: 48). Gövdede sekizgenin her bir yüzeyi tuğla ayakların sınırladığı dikdörtgen yüzeyler halinde değerlendirilmiştir. Kuzeydoğu ve kuzey yüzeylerin üst kısımlarında birer kitabe yer alır. Gövde girişi, cenazelik katında olduğu gibi doğu yönde olup 0.80 m genişliğinde ve 1.20 m

yüksekliğindedir (Çiz. 10). Penceresiz olan gövde katının içerisinde güney yönde bir sanduka yer almaktadır. Kümbetin üzeri, içten kubbe ile dıştan piramidal külahla kapatılmıştır. Örtü doğrudan beden duvarları üzerine oturtulmuştur ve yakın tarihte bakır kaplama ile kaplanmıştır.

Foto. 14-15: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat ve Girişi

Kümbetin cenazelik katındaki ayakta tuğlaların arasındaki derzlerde dik yerleştirilmiş ve fiyonk motifini hatırlatan uygulamalar görülür. Bu uygulama Sivas İzzettin Keykavus Darüşşifası'nın yan eyvanını ve İran'daki kümbetleri hatırlatmaktadır (Önkal, 1996: 50). Kümbetin bütün süslemesi giriş ve çevresinde görülmektedir (Foto. 16). Giriş çerçevesi, beş tuğla bordür halinde meydana getirilmiştir. En dıştaki bordür verevine yerleştirilmiş olup diğerleri düz yüzeyler halindedir. En dıştaki bordürde iki yanda tuğlaların arasında ortada yuvarlak kesilmiş bir tuğla ve iki yanında kireçten "Allah" lafzına yer verilmiştir. Bu uygulama iki yanda otuzdört adettir. Bu uygulama bordürün üst kısmında sadece kesilmiş yuvarlak tuğlalar halinde yirmibir adet olarak görülür. Düz yüzeyler halindeki bordürler ise boş bırakılmıştır. Giriş açıklığının lento taşının üzerindeki Ayet kitabesinin hemen üzerinde sivri kemerli bir alınlık yer alır (Foto. 17-18). Alınlığın içerisi kesilmiş tuğlalar ile geometrik geçmelerle dolgulanmıştır. Kemer köşeliklerinde, kemer kilit taşında ve alınlığın tam ortasında tabak şeklinde çini süslemeler görülür. Bu süslemeler Divriği kümbetlerinde görülen bacinileri hatırlatmaktadır.

Foto. 16: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Süslemeleri

Foto. 47-18: Melik Gazi Kümbeti, Üst Kat Girişi Alınlık ve Lento Taşı

VII. Midilli Baba Türbesi¹⁴

Çarşı Mahallesi'nde Dr. Mehmet Karahan Caddesi'nde Güler Ertuğrul'a ait evin bahçesinde yer alan türbe üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir (Foto. 19). Midilli Baba Türbesi plan ve mimari özellikleriyle XIX. yüzyılda inşa edilmiş olmalıdır.

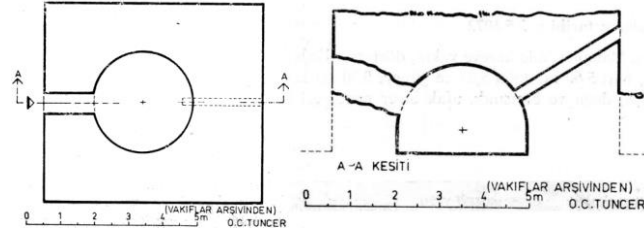

Foto. 59: Midilli Baba Türbesi

Türbe, 6.24 m X 4.88 m ölçülerinde kuzey-güney istikametinde ve 1.00 m yüksekliğindeki bir mezar odası halindedir (Çiz. 11). Girişi tespit edilemeyen yapı batıda bir mazgal pencere ile aydınlatılmıştır (Çiz. 12). Mezar odasının içine girilemediği için iç mimari hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir. Türbenin eski tarihlerde üst katının olduğu da ifade edilmektedir¹⁵. Moloz taş malzeme ile inşa edilmiş türbede herhangi bir süsleme mevcut değildir.

¹⁴ Tuncer, 172'de tanıtımı yapılan Vidinli Baba Türbesi, bu türbe olmalıdır. Bu tanıtımda türbe, dıştan dikdörtgen içten yuvarlak planlı olarak belirtilmiştir. Türbenin girişi ise kuzey yönde gösterilmiştir.

¹⁵ Bu bilgi 04.09.2014 tarihinde Güler Ertuğrul'dan alınmıştır.

Çizim 11-12: Midilli Baba Türbesi, Plan ve Kesit (O. C. Tuncer'den)

VIII.Sancaktar Kümbeti¹⁶

Çarşı Mahallesi'nde Melik Gazi Türbesi'nin 50.00 m kadar batısında yer almaktadır (Foto. 20). Yapı üzerinde herhangi bir yazıt yoktur. H. Önkal yapıdan Sancaktar Kümbeti olarak bahsetmektedir (Aydınoğan, 1985, s. 24; Önkal, 1996, s. 130). Kümbet, aynı yazar tarafından Melik Gazi ve Gözcü Baba Kümbetleri ile iki katlı oluşlarıyla karşılaştırılmış ve XIV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir (Tuncer, 1986: 168). H. Gündoğdu sekizgen plan temelinde kümbeti Pasinler Ferruh Hatun Kümbeti ve Erzurum Rabia Hatun Kümbeti ile karşılaştırarak XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başına tarihlendirmektedir (Gündoğdu-vd., 85).

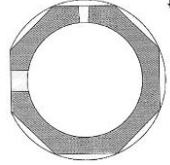
Foto. 20: Sancaktar Kümbeti

Kümbet, günümüzde güney ve güneydoğu yönde kesme taş kaplamalı kenarları ile diğer yönlerde kaplaması dökülmüş moloz taş örgülü kenarları ile ayaktaadır (Çiz. 13). Kesme taş kaplamalı iki kenar dışındaki yüzeyler çok fazla tahrip olmuş olup yer yer temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Kümbet, yuvarlak bir kaide üzerinde dıştan sekizgen, içten yuvarlak planlı bir gövdeye sahiptir. İç mekân 4.00 m çapında bir ölçüye sahiptir. Kaide ile gövde kısmı bir silme ile birbirinden ayrılmıştır. Kümbetin doğu yönde olduğu anlaşılan cenazelik ve gövde girişleri günümüze ulaşamamıştır¹⁷. Kümbetin içerisinde horasan sıva ile kaplandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Yapının cephelerinde pencereleri belirlemek mümkün değildir. Günümüzde sadece güney yönde bir mazgal

¹⁶ Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

¹⁷ Tuncer, 1896, s. 168'deki fotoğrafta 03.05.1972 tarihi itibarıyla ve Gündoğdu-vd., 84'teki Fotoğraf. 96'da bu girişlerin ayakta olduğu görülmektedir.

pencere görülebilmektedir. Yapının üst örtüsünün inşa edildiği tarih göz önüne alındığında dıştan piramidal külah, içten kubbe ile örtülü olduğu güçlü bir olasılıktır.

Çizim 13: Sancaktar Kümbeti (H. Gündoğdu'dan)

IX.Togay Hatun Kümbeti (İmaret¹⁸)

Çarşı Mahallesinde Gülabi Bey Camii'ne yaklaşık 100 m mesafede güneybatı yönde yer alır¹⁹ (Foto. 21). Kümbetin gövde katının kuzey yöndeki girişinin lento taşı üzerinde dikdörtgen kartuş içerisinde iki satırlık celi sülüs hatlı bir kitabe yer verilmiştir. Kitabe metni şu şekildedir:

*La ilahe İllallah Muhammedü'r-rasûlullah
Hazihi imaretü'l merhumeti Togay Hatun tâbe serâha²⁰*

Bu kitabeden kümbetin Togay Hatun adındaki bir kadın için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Togay Hatun'un kimliği ve yaşadığı dönem hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ali Kemali, İbni Batuta'yı referans alarak Togay Hatun'un İlhanlılardan olduğunu ifade etmektedir (Aksüt, 2013, s. 273-274). R. H. Ünal yapıyı XII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başlarına tarihlemektedir (Ünal, 1968: 171). O. C. Tuncer, 25.05.1974 tarihinde yapıyı incelerken Kemah Turizm ve Tanıtma Derneği'nin astırdığı bir levhadan bahsederek yapıyı yine İlhanlı dönemine ve XIV. yüzyılın birinci çeyreğine tarihlendirmektedir (Tuncer, 1986: 166-167). H. Gündoğdu da O.C. Tuncer'in bu tarihlendirmesine katılmaktadır (Aydınoğan, 1985, 26; Gündoğdu-vd., 87).

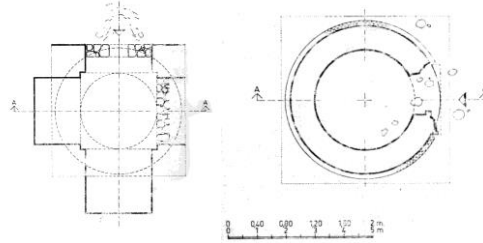
Kümbet, cenazelik ve gövde bölümlerinden meydana gelmektedir. Cenazelik katı dıştan yuvarlak, içten haç planlı, gövde ise içten ve dıştan yuvarlak planlıdır (Çiz. 14). Cenazelik katı, dış mimaride 3 sıra taş ile yükseltilerek gövdenin kaidelerini de meydana getirmektedir. İki kat birbirinden bu 3 sıra taştan en üstteki sıranın iç bükey

¹⁸ Ali Kemali, yapıdan imaret başlığı altında bahsetmektedir.

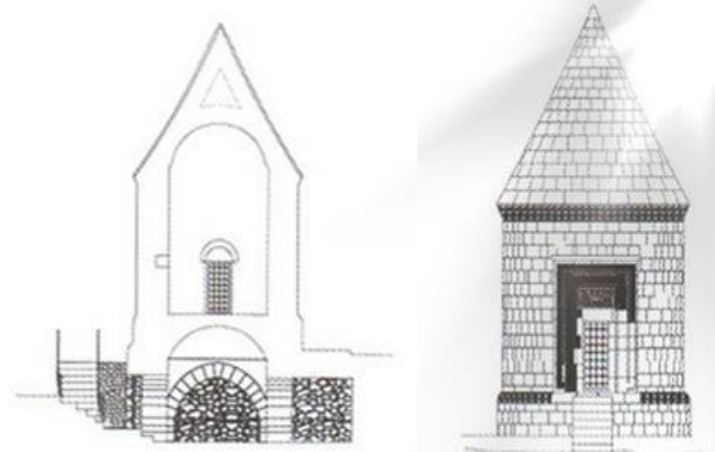
¹⁹ Kümbet, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1977 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

²⁰ Gündoğdu-vd., 86'da kitabenin ikinci satırının son bölümü "Toğay Hatun binti ..." olarak okumuştur.

yerleştirilmesiyle oluşan bir kuşakla ayrılmıştır. Kuşağın yüzeyinde 3 sıra halinde mukarnaslara yer verilmiştir. Dıştan 5.48 m çapındaki cenazelik katına batı yönündeki girişten ulaşılır (Foto. 22). Cenazelik katı iç mekânda dört yönde beşik tonoz örtülü eyvanlar ile ortada kubbe örtülü 3.35 m X 3.35 m ölçülerindeki kare bir alandan meydana gelmektedir (Foto. 23). Orta alanın üzerini kapatan kubbeye aslangöğsü formunda ince bir kuşak ile geçilmiştir. Eyvan tarzındaki bölümlerde kesme taş ve moloz taş örgü kullanılmıştır²¹. Bu bölümlerden batıdaki, kesme taştan sivri kemerli giriş açıklığıdır. O.C. Tuncer, bu eyvanların gevşek arazi yapısı sebebiyle sonradan eklenmiş olabileceğini ve orijinalde açılan girişin hangi yönde olduğunu belli olmadığını ancak kuzey yönde olmasının muhtemel olduğunu belirtmektedir (Tuncer, 1986: 166). Mevcut cenazelik katı girişinin sivri kemerinin hemen üzerinde moloz taş örgülü ve kare planlı bir platform yer almaktadır.

Çizim 14-15: Togay Hatun Kümbeti, Alt ve Üst Kat Planları (O. C. Tuncer'den)

Çizim 16-17: Togay Hatun Kümbeti, Kesit ve Kuzey Cephe (O. C. Tuncer'den)

²¹ Bu bölümlerdeki alınan ölçüler ile O.C. Tuncer'e ait ölçüler arasındaki +/- 0.05 m'lik fark, restorasyon sebebiyle olmalıdır.

Foto. 21: Togay Hatun Kümbeti

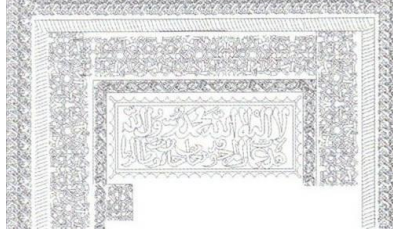

Foto. 22-23: Togay Hatun Kümbeti, Cenazelik ve Girişi

Kümbetin gövde bölümü, içten ve dıştan yuvarlak planlı olup dıştan 5.19 m çapında olup 4.64 m yüksekliğine sahiptir (Çiz. 15-16). Giriş açıklığı, kuzey yönde olup saçak seviyesine kadar yükseltilemiş ters U biçimindeki bordürlerle sınırlandırılmıştır. Gövde, saçak seviyesinde mukarnaslı bir kuşak ile son bulmaktadır. Bu kuşak sonrasında kümbetin üzeri içten kubbe olan konik bir külah ile kapatılmıştır²².

Kümbetin cenazelik katı ile gövde katı arasındaki kuşak üzerinde 3 sıra mukarnaslara yer verilmiştir. Aynı uygulama gövdenin bitiminde yer alan kuşakta da görülmektedir (Foto. 22-23). Kuzey yöndeki gövde giriş açıklığı, saçak seviyesine kadar yükseltilemiş ters U biçimindeki bordürlerle sınırlandırılmıştır. Bu bordürlerde en dıştan başlamak üzere palmet, geometrik geçmeler, kıvrık dallar ve geometrik geçmeler kullanılmıştır (Foto. 24-25), (Çiz. 17). En dıştaki birinci ve ikinci bordürlerin arasına ayrıca burmalı bir silme de yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının hemen iki yanında yer alan geometrik süslemeli bordür ancak üst seviyelerde izlenebilmektedir. Bu bordürün giriş sövesinin iki yanındaki bölümleri son restorasyon çalışmasıyla boş bırakılmıştır. Kümbet, moloz taş örgülü olup, kesme taş kaplamalıdır.

²² Tuncer, 1986, s. 164-166'da külahta, inceleme tarihi itibarıyla çöküntülerin ve gövde giriş açıklığında yanlardaki taşlarda düşmelerin olduğu belirtilmekte ve bu durum fotoğraf ile belgelenmektedir.

Çizim 2: Togay Hatun Kumbeti, Giriş Süslemesi (Gündoğdu, vd.'den)

Foto.22-23: Togay Hatun Kumbeti, Gövde ve Saçak Süsleme Detayı

Foto.24-25: Togay Hatun Kumbeti, Üst Kat Girişi ve Süsleme Detayı

X.Anonim Kümbet²³

Çarşı Mahallesi'nde Togay Hatun Kümbetinin yaklaşık 500 m güneybatısında yer almaktadır²⁴ (Foto. 153). Yapı üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir. Yapının

²³ Yapı Tuncer, s. 171'de "Midilli Baba Kümbeti" adı ile tanıtılmıştır. Oysa, Midilli Baba adıyla bilinen mezar anıtı Çarşı Mahallesi'nde Togay Hatun Kümbetinin 200 m kadar güneydoğusunda yer almaktadır. Gündoğdu-vd., s. 92'de ise yapı "Kemah Killik Deresi Mevkiinde Yer Alan Kümbet" başlığı altında tanıtılmıştır. Kemahlılar, yapıyı "Aşevi" olarak adlandırmaktadır.

²⁴ Yapı, Erzurum KVKBK'nın 10.01.1972 gün ve 311 sayılı kararı ile tescil edilmiştir; bu belgede yapı *Yıkık Kümbet* adıyla tanıtılmıştır.

sekizgen planda bir kümbet olarak inşa edilmesi XII. ve XIV. yüzyıla işaret etmesine rağmen moloz taş örgünün ve kerpiç sıvanın hem içte hem de dışta kullanılması mezar anıtının daha geç bir tarihte inşa edilmiş olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Kümbet, günümüzde kısmen ayakta kalabilmiştir. Kalan izlerden yapının dıştan sekizgen, içten yuvarlak planlı olduğu anlaşılmaktadır²⁵. Kümbetin beden duvarlarından doğudaki 2.15 m, güneydoğudaki 2.13 m ve kuzeydoğudaki 2.09 m ölçüleri ile günümüze ulaşabilmiştir. Yapıdaki duvar kalınlığı 0.95 m'dir. Sekizgen plandaki yapının dıştan piramidal bir külahla, içten kubbe ile örtülmüş olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Örtüye geçişte tromplar kullanılmıştır. Yapının girişi doğu kenarın ortasına açılmıştır. Kümbetin içerisindeki toprak dolgudan, örtünün mevcut en yüksek noktasına olmak üzere yüksekliği 3.60 m'dir.

Yapı üzerinde günümüzde herhangi bir süsleme yoktur. Ancak içte kerpiç sıva üzerinde yer yer kırmızı renkli bir bordürün varlığı geçiş kuşağında görülebilmektedir. Bu bordür içerisinde okunamayacak kadar tahrip olmasına rağmen Ayet ya da Hadis olması muhtemel bir yazıtın harfleri de seçilebilmektedir.

Foto. 6: Anonim Kümbet

XI.Değerlendirme ve Sonuç

Kemah İlçe merkezinde Ali Baba Türbesi (XIX. yüzyıl), Anonim Kümbet, (XIII.-XIV. yüzyıl (?)), Behramşah Türbesi (Zaviyesi) (XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl başları) (Önkal, 1996: 346-347), Gözcü Baba Kümbeti (XIII. yüzyıl) (Gündoğdu vd., 95), İskender Baba Türbesi (XVIII.-XIX. yüzyıl), Melik Gazi Kümbeti (XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyıl başları) (Önkal, 1986: 53), Midilli Baba Türbesi (XIX. yüzyıl), Sancaktar Kümbeti (XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başı) (Tuncer, 1986: 168; Gündoğdu vd., 85), Togay Hatun Kümbeti (İmaret) (XIV. yüzyılın birinci çeyreği) (Tuncer, 1986: 166-167; Gündoğdu vd., 87) olmak üzere 9 adet mezar anıtı tespit edilmiştir.

²⁵ Gündoğdu-vd., s. 92'deki çizim 25'te yapı içten de sekizgen planlı olarak gösterilmiştir.

Kemah'taki mezar anıtları kare, dikdörtgen, sekizgen ve yuvarlak planlı olarak inşa edilmiştir. **Kare ve dikdörtgen planlı mezar anıtları;** Ali Baba Türbesi, kareye yakın bir planda, Behramşah Türbesi (Zaviyesi), İskender Baba Türbesi ve Midilli Baba Türbesi ise dikdörtgen planda ele alınmıştır. Bu planın en yakın örnekleri olarak XVIII.-XIX. yüzyıllara tarihlendirilen Divriği Hacı Mehmed ve Kadı İskender Türbeleri (Kındıgılı, 2009: 133) gösterilebilir. **Sekizgen planlı mezar anıtları;** Anonim Kümbet ve Sancaktar Kümbeti içten yuvarlak dıştan sekizgen planlı, Gözcü Baba Kümbeti ve Melik Gazi Kümbeti hem içten hem de dıştan sekizgen planlı olarak bu grupta kendilerine yer bulmuşlardır. Anadolu mezar mimarisinde bu plan tipi oldukça yaygındır. Divriği Anonim Türbe (XII. yüzyıl sonları) (Şengül, 1990), Divriği Arap Baba (Araplık) Türbesi (XIII. yüzyıl sonları XIV. yüzyıl başları) (Tuncer, 1986: 173.; Sakaoğlu, 2005: 415.; Acun, 1988: 194), Divriği Emir Kamereddin (Emir Hacı) Kümbeti (1196) (Sakaoğlu, 2005: 398; Önkal, 1996: 42; Tuncer, 1986: 223-224; Berchem-Edhem, 1978: 243-273; Acun, 1988: 193) Divriği Naib (Hacı Seyit-Siddi Ahmed-Naib Eşref) Kümbeti (XIII. yüzyıl sonları) (Sakaoğlu, 2005: 407; Acun, 1988: 194), Divriği Nureddin Salih (Kemankeş) Kümbeti (1240-1241) (Sakaoğlu, 2005: 405; Acun, 1988: 193; Tuncer, 1986: 230-232), Divriği Sitte Melik (Şahin Şah) Kümbeti (1194) (Tuncer, 1986: 225-230; Sakaoğlu, 2005: 393; Önkal, 1996: 37-42; Berchem-Edhem, 1978: 135-136), Erzurum Emir Saltuk Kümbeti (XII.-XIII. yüzyıl) (Önkal, 1996: 42.; Yurttaş, H.-vD., 2006: 149-157; Özkan, 2016), Niksar Kulak Türbesi (XII. yüzyılın üçüncü çeyreği) (Önkal, 1996: 27), Niksar Mengücek Gazi Türbesi (XII. yüzyıl) (Önkal, 1996: 27), Niksar Kırkkızlar Türbesi (XIII. yüzyıl başları) (Önkal, 1996: 79), Aksaray Kılıç Arslan Türbesi (XIII. yüzyıl) (Önkal, 1996: 91) ve Niğde Hüdavent Hatun Türbesi (1312-1313) (Önkal, 1996: 174) bu plan tipinin Anadolu'daki temsilcilerindendir. **Yuvarlak planlı mezar anıtları;** Togay Hatun Kümbeti (İmaret) içten dıştan yuvarlak planıyla bu gurubun Kemah'taki tek temsilcisidir. Erzurum'da Üç Kümbetler Türbe Topluluğunda yer alan ve aynı tarihlere verilen Anonim Kümbet ile yine Erzurum'daki Haccal (?) (Cimcime) Hatun Kümbeti (Yurttaş,- Kındıgılı, 2011: 75-96) bu plan tipine en yakın örneklerdir.

Gözcü Baba Kümbeti'nde, İskender Baba Türbesi'nde, Midilli Baba Türbesi'nde, ve Sancaktar Kümbeti'nde günümüzde herhangi bir süsleme mevcut değildir. Kemah türbeleri arasında taş süslemeyle iki yapıda karşılaşılır; Ali Baba Türbesi'nin giriş cephesinde ve saçak seviyesindeki silmeler bu anlamda sade bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Togay Hatun Kümbeti'nin cenazelik katı ile gövde katı arasında ve gövde ile örtü arasındaki kuşaklarda üç sıra halinde mukarnaslara yer verilmiştir. Yapının kuzey yöndeki gövde giriş açıklığı, saçak seviyesine kadar yükseltelen ters U biçimindeki bordürlerle sınırlandırılmıştır. Bu bordürler en dışta palmet, geometrik geçmeler, kıvrık dallar ve geometrik geçmeler ile kompoze edilmiştir. En dıştaki birinci

ve ikinci bordürlerin arasına ayrıca burmalı bir silme de yerleştirilmiştir. Giriş açıklığının hemen iki yanında yer alan geometrik süslemeli bordür ancak üst seviyelerde izlenebilmektedir. Bu bordürün giriş sövesinin iki yanındaki bölümleri son restorasyon çalışmasıyla boş bırakılmıştır. Kemah'ta iki türbede tuğla süsleme görülür; Behramşah Türbesi'nde süslemesinin yoğunlaştırıldığı giriş açıklığı ve çevresi günümüzde oldukça tahrip olmuş bir görüntüdedir. Giriş, saçak seviyesine kadar yükseltilen ters U biçimindeki tuğla bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bu bordürün içerisinde köşeleri yuvarlatılmış çini mozaikler alt alta ve üst üste yerleştirilerek dolgulanmıştır. Melik Gazi Kümbeti'nin cenazelik katındaki ayakta tuğlaların arasındaki derzlerde dik yerleştirilmiş ve fiyonk motifini hatırlatan uygulamalar görülür. Bu uygulama Sivas İzzettin Keykavus Darüşşifası'nın yan eyvanını ve İran'daki kümbetleri hatırlatmaktadır (Önkal, 1996: 50). Gövdede giriş çerçevesi, tuğla malzemeli beş bordür halinde meydana getirilmiştir. En dıştaki bordür, verevine yerleştirilmiş olup diğerleri düz yüzeyler halindedir. En dıştaki bordürde iki yanda tuğlaların arasında ortada yuvarlak kesilmiş bir tuğla ve iki yanında kireçten "Allah" lafzına yer verilmiştir. Düz yüzeyler halindeki bordürler ise boş bırakılmıştır. Giriş açıklığının sivri kemerli olan alınlığı kesilmiş tuğlalar ile geometrik geçmelerle dolgulanmıştır. Kemer köşeliklerinde, kemer kilit taşında ve alınlığın tam ortasında tabak şeklinde çini süslemeler görülür. Bu süslemeler Divriği kümbetlerinde görülen başinileri hatırlatmaktadır.

Ali Baba Türbesi ve İskender Baba Türbesi köşelerde kesme taş, diğer yerlerde kabayonu taş malzeme ile inşa edilmiştir. Anonim Kümbet, Behramşah Türbesi, Gözcü Baba Kümbeti, Sancaktar Kümbeti ve Togay Hatun Kümbeti kesme taş ile inşa edilmiş örneklerdir. Melik Gazi Kümbeti tuğla malzemeyle inşa edilmiş tek örnektir. Midilli Baba Türbesi'nde ise moloz taş kullanılmıştır.

Kaynaklar

- Acun, H. (1988). "Sivas ve Çevresindeki Tarihi Eserlerin Listesi ve Turistik Değerleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, Ankara, 183-220
- Aksüt, Ali Kemal. (1932). *Erzincan Tarihi, Coğrafî, İçtimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi*, Resimli Ay Matbaası Ticaret Limited Şirketi, İstanbul
- Aksüt, Ali Kemal. (2013). *Erzincan Tarihi, Coğrafî, Toplumsal, Etnografik, İdari, İstatistikî İnceleme*, 3. Baskı, İstanbul
- Arseven, C. E. *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, C.I
- Aslanapa, O. (1991). *İlk Türk Mimarisi*, Ankara
- Aslanapa, O.- Diez, A.-E. (1955). *Türk Sanatı*, İstanbul
- Aydınoğan, D. (1985). *Kemah'taki Selçuklu Dönemi Türbeleri*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı.

- Berchem, Max van- Edhem, H. (1978). "Corpus Inscriptionum Arabicarum", *Divriği Ulu Camii ve Darüüşşifası Kuruluşunun 750. Yılı Hatıra Kitabı*, Ankara, 243–273
- Diyarbakırlı, N. (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul
- Diyarbakırlı, N. (1992). "Türklerde Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları (Prof.Dr. Muharrem Ergin'e Armağan)*, Ankara 57
- Gündoğdu H. -A. A. Bayhan-A. M. Aktemur vd., (2008). *Kültür Varlıkları ile Kemah*, Kariyer Matbaacılık, Ankara
- İnan, A. (1962). *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 497-509
- Karamağaralı, B. (1972). *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara
- Kındığılı, M. L. (2009). *Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Kındığılı, M. L. (2015). *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Otto-Dorn, K. (1964). *Kunst Des İslâm Zverst Veroffentlich*, Germany
- Ögel, B. (1962). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962
- Önkâl, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara
- Özgüç, T. (1962). "Mengüceklere Ait Bir Türbe ", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 321-348
- Özkan, H. (2006). "Ahlat Kümbetleri ile Erzurum Kümbetlerinin Bir Mukayesesi", *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul, 149–157
- Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*, Erzurum
- Sakaoğlu, N. (2005). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul
- Şengül, A. (1990). *Divriği'de Anadolu Selçuklu Mezar Anıtları ve Hamamları*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Tuncer, O.C. (1986). *Anadolu Kümbetleri*, I, Ankara
- Ünal, R. H. (1968). *Monüments Salguquides de Kemah (Anatolie Orientale)*, Libraririe Orientaliste Paul Geuthner 12, Rue, Vavin, VI, Paris
- Yetkin, S. K. (1965). *İslâm Mimarisi*, Ankara
- Yurttaş, H.- Kındığılı, M. L. (2011). "Kesinleşen Tarih ve Yeni Bir Ad", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(46), 75-96
- Yurttaş, H.-vD. (2008). *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara